

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ВІНАХОДИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

О.М.Мелашенко

*старший викладач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
„Київський політехнічний інститут”*

У статті розглянуто стан науково-технічної творчості як інтелектуальної власності в Україні, що дає змогу вирішити завдання розбудови країни як інноваційного суспільства.

Ключові слова: науково-технічна творчість, наука, діяльність, винахід, патент, інтелектуальна власність, інноваційне суспільство.

Науково-технічна творчість, що є предметом нашого дослідження, являє собою складну динамічну систему, ефективність якої залежить як від внутрішніх механізмів процесу (взаємовплив стадій та етапів в процесі руху від винаходу до практичного використання), так і стану його взаємодії з навколишнім середовищем. Нові наукові ідеї, відкриття, винаходи у своєму розвитку (розробці та втіленні в систему машин та технологій) проходить низку стадій та етапів, що складають „життєвий” та „інноваційний цикл”.

У теорії науково-технічних новинок важливе місце займає концепція життєвого циклу.

Системне поняття „життєвий цикл” (ЖЦ) виникло у зв'язку з тим, що структурі науково-технічного розвитку, що відображає еволюцію нового, притаманна циклічність. У даному випадку існує аналогія з живими організмами – будь-яке науково-технічне рішення проходить свій життєвий цикл життя – від моменту зародження відповідної ідеї до завершення періоду використання.

Вперше аналогію між життям людини та машини зробив К.Маркс у 2 томі „Капіталу”. Маркс вважав, що головному капіталу притаманна певна тривалість життя, відмічаючи при цьому різні періоди у житті машин: період „дитинства”, коли спостерігаються численні „хвороби дитинства”; середній період та період „старіння”, коли виникають „більші за проявами хвороби віку, що вийшов за межі середньої тривалості життя” [13].

У К.Маркса не існує спеціальних праць, повністю присвячених проблемі винаходів. Але у свої фундаментальній праці – „Капіталі” – існує низка висловів, присвячених різним аспектам, пов'язаним із визначенням роді винаходу у розвитку суспільства. Ці думки К.Маркса розглядаються нами як методологічна та теоретична засада дослідження винахідництва.

Суспільні відносини з приводу створення та використання винаходів існували протягом усієї історії людства. Але якщо у рабовласницькому та феодальному суспільстві винаходи не відігравали практичної ролі у розвитку виробничих сил, їх створення та використання не мало вагомого впливу на виробничі відносини, то з розвитком технічної, а потім і промислової революції, винаходи стали більш істотними елементами у складі виробничих сил, а їх створення та використання почало впливати на виробничі відносини.

Виникнення патентного права було визначено наявністю трьох взаємопов'язаних чинників, що мали місце у XVII-XVIII ст.:

- у надрах феодального суспільства зародився капіталістичний спосіб виробництва, що відкрив можливість для революційного поштовху у розвитку виробничих сил;
- розпочалась технічна революція, що була підготовлена попереднім розвитком науки та стимульована потребами зароджуваного капіталістичного способу виробництва, переросла у промислову революцію, що створила численні винаходи, які замінили ручну фізичну працю машинами;
- політична влада у промислово розвинених країнах в результаті буржуазних революцій перейшла до підприємців, які встановили правопорядок, відповідний до їхніх інтересів.

Тобто винаходи стали об'єктами економічної зацікавленості представників нової соціально-економічної формації, які отримали політичну владу.

Зацікавленість приватного підприємця до винаходів визначається законами та логікою конкурентної боротьби. Підприємці,

конкуруючи між собою у виробництві та продажі однорідних товарів, прагнуть до отримання максимального прибутку, який залежить, з одного боку, від різниці між ринковою ціною товару та індивідуальними витратами виробництва, а з іншої – від кількості проданого товару.

Тому кожен підприємець зацікавлений у використанні винаходів, які або знижують витрати виробництва, або підвищують якість товару. Але ця зацікавленість відносна.

Перше опанування винаходу потребує підвищення капіталовкладень, й підприємець, йдучи на це, ризикує. Якщо конкуренти зможуть скопіювати засвоєне у виробництві нове, набагато дешевше першого опанування, тоді підприємець буде мати збитки та програє у конкурентній боротьбі. Тому він зацікавлений у використанні винаходів лише в тому випадку, якщо є гарантії монопольної власності на них на час, який дозволяє не тільки окупити початкові підвищені капітальні затрати, але й отримати підвищену долю прибутку, яка є головною метою використання винаходу. Іншими словами, виробник лише тоді буде займатися опануванням нового винаходу, якщо він отримає прибуток на авансований капітал.

Таку гарантію могло б дати законодавство, що регулює суспільні відносини у створенні та використанні винаходів, тобто патентне право, яке забезпечує економічну зацікавленість у винаходах.

К.Маркс писав, що перетворення науки у безпосередню виробничу силу є об'єктивною закономірністю суспільного розвитку. Він вказував на потужний зв'язок між продуктивністю праці, розвитком науки, відкриттями та винаходами. Марксу належить наукове положення про те, що „будь-який винахід стає основою нового вдосконалення методів виробництва” [10].

К.Маркс у 13 главі „Капіталу” розглядає винахід з точки зору їх суспільно-економічної функції у капіталістичній економіці. Винахід є матеріальною передумовою зростання доданої вартості. Збільшення кількості винаходів в умовах машинного виробництва. При цьому винаходи невідривно пов'язані зі знаннями, накопиченими людством у попередній період. „Критична історія технології загалом показала б, який мало будь-який винахід XVIII століття належить певній особі” [12]. Цим К.Маркс спростовує один з головних постулатів буржуазної теорії права, згідно з яким в основі патентної монополії лежить природне право власності винахідника а продукт його праці, тобто на винахід.

К.Маркс виокремлює та порівнює піонерські винаходи та звичайні винаходи – технічні вдосконалення. Піонерські винаходи пов'язані з переворотом у способі виробництва. При

цьому, здійснившись в одній галузі промисловості, такий переворот „зумовлює переворот в інших сферах”, і перш за все там, де вони „переплітаються між собою як фази одного загального процесу” [12]. З іншого боку, піонерські винаходи потребують оновлення технологічного устаткування, застосування нової сировини. Таким чином, вони пов'язані з численними технічними вдосконаленнями, що притаманно звичайним винаходам.

Як правило, ідея піонерського винаходу так високо підіймається над існуючим рівнем техніки, що для здійснення її відсутні матеріальні умови. Тому між свідомістю та практичним здійсненням піонерського винаходу існує значний часовий розрив.

В умовах капіталізму винаходи мають суспільно-економічні наслідки не тільки у країнах, де вони були створені, але й у країнах, на щабель нижчих за економічним розвитком. Міжнародні економічні зв'язки роблять винахід здобутком усього людства. У попередні періоди історії ідентичні винаходи паралельно утворювались у кількох країнах, і досягнення матеріальної культури моли б бути повністю втрачені через, наприклад, війни (як це було з культурою фінікійців). Тільки з появою машинної індустрії та розвитком конкуренції було забезпечено безперервний розвиток виробничих сил на засадах усіх раніше створених винаходів.

Винахідницька праця може розглядатися як частина всезагальної праці, необхідної для розробки та виготовлення певного виробу. У сучасних умовах винахідницької діяльності виокремлюється у самостійний вид діяльності людини, а в умовах капіталізму – у самостійну сферу вкладання капіталу. При цьому поняття „виробнича праця” розширюється та охоплює не тільки працю, що безпосередньо використовується у процесі виробництва, але й працю в галузі прикладних досліджень, тобто у дослідницьку діяльність. Таким чином, винахід як продукт всезагальної праці набуває відносну самостійність, в умовах капіталізму він перетворюється на товар. Вже на ранніх стадіях розвитку капіталізму капіталісти намагались використовувати наукові досягнення для зростання прибутку.

К.Маркс відмічає, що на початку, при створенні механічних виробів, виникли умови для самостійного функціонування дрібних капіталів. Звідси неспроможність буржуазного патентного права, яке виходить з того, що винахідник, стаючи патентовласником, має право на використання будь-якого іншого виду власності. В дійсності ж використання винаходу, захищеного патентом, не-

можливе, якщо патентовласник не має капіталу.

У декількох місцях у „Капіталі” К.Маркс пише про патенти, маючи на увазі при цьому запатентовані винаходи. У період, коли К.Маркс створював свою економічну теорію (50-60 рр. XIX ст.), патентні законодавства існували тільки у 22 країнах.

Патент є особливим видом монополії. Реалізація винаходу, як правило, приносить капіталісту прибуток великих розмірів. При цьому надприбутки можуть бути отримані „протягом того перехідного періоду, коли машинне виробництво залишається певною монополією” [11]. Тобто, поки інші капіталісти не запровадять на своїх підприємствах аналогічні технічні вдосконалення. Але витрати, що необхідні для застосування нового винаходу на першому підприємстві, значно більші, ніж на підприємствах, де цей винахід буде застосовуватись пізніше. Отже, використання винаходу може бути прибутковим лише тоді, коли капіталіст може отримувати надприбуток доволі довго, тобто протягом такого періоду, за який будуть перекинуті витрати на створення та впровадження винаходу. Це досягається забезпеченням монополії на винахід на певний проміжок часу (строк дії патенту). Патент на винахід являє собою певну монополію на використання цього винаходу, що реалізується з отриманням надприбутку.

Таким чином, К.Маркс вперше проводить аналогію між життям людини та машини, виокремлюючи різні періоди життєвого циклу нового. Йому належить наукове положення про взаємозв'язок відкриттів та винаходів, їх суспільно-економічної функції та наслідках у капіталістичній економіці. Він розглядає та порівнює піонерські та звичайні винаходи – технічні вдосконалення, звертаючи увагу на значний часовий лаг між свідомістю та практичним втіленням піонерського винаходу.

Винахідницька праця виділяється ним у самостійний вид діяльності людини, а в умовах капіталізму у самостійну сферу вкладання капіталу. Винахід є матеріальною передумовою зростання доданої вартості та розглядається вченим як товар. К.Маркс аналізує витрати та умови прибутковості та застосування винаходів, робить висновок про те, що патент є особливим видом монополії.

До 1991 р. В Україні, як і в усьому колишньому Радянському Союзі, через переваги суспільної форми власності та соціалістичної ідеології не було спеціальних законів про охорону інтелектуальної власності, а правове регулювання відносин у цій сфері забезпечувалось переважно підзаконними актами. Виключеннями були розділи IV „Авторське право” та VI „Винахідницьке право” Цивільного кодексу

УРСР, а також „Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції”, затверджене постановою РМ СРСР від 21.03.1973 р.

Загальне законодавство закріплювало можливість широкого використання результатів творчої праці громадян в інтересах держави та суспільства. Наприклад, основною формою охорони винаходів був не патент, а авторське свідоцтво, що давало виключне право на використання об'єкта інтелектуальної власності не їхнім творцям, а державі. Авторське законодавство містило істотне вилучення зі сфери виключних авторських прав. Воно дозволяло вільно використовувати випущені в світ твори на телебаченні, радіо, в кіно та газетах. І авторське, й патентне право допускали примусовий викуп суб'єктивних прав на творчі досягнення у їхніх власників, можливість видачі примусових дозволів на їхнє використання.

Водночас механізм захисту порушених прав не був ефективним. Передбачені законодавством санкції були незначними, а судова процедура – складною. В результаті при масових порушеннях прав кількість судових справ була мізерною.

Після проголошення незалежності й державотворення України 24 серпня 1991 р. Почалося формування спеціального законодавства, що регулює правовідносини у сфері інтелектуальної власності.

Початком становлення законодавства України про інтелектуальну власність вважається день прийняття Закону України „Про власність”, тобто 7 лютого 1991 р. Цим Законом результати інтелектуальної праці вперше було визнано об'єктами права власності. Деякі норми, що належать до інтелектуальної власності, відбилися в інших законах України.

Першим нормативним актом на шляху створення спеціального законодавства про промислову власність було „Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій”, затверджене Указом Президента України 18 вересня 1992 р. Відтоді ця дата стала професійним святом винахідників і раціоналізаторів України.

Систему законодавства України про інтелектуальну власність умовно можна уявити у вигляді піраміди, вершиною якої є Конституція України, а підґрунтям – загальне законодавство, що містить норми права інтелектуальної власності.

Конституція України наголошує, що „кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуально, творчої діяльності” [7].

„Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, моральних та матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом” [7].

Норми права інтелектуальної власності містяться в Цивільному, Господарському, Кримінальному та митному кодексах України, а також у Кодексі України про адміністративні правопорушення і в Господарському процесуальному кодексі. Системно викладені норми права інтелектуальної власності, співвідношення права інтелектуальної власності в кн. 4 „Право інтелектуальної власності” Цивільного кодексу України [8]. Там визначено поняття права інтелектуальної власності, співвідношення права інтелектуальної власності та права власності, об'єкти та суб'єкти права інтелектуальної власності, наслідки порушення та захист права інтелектуальної власності. Послідовно розглянуто права на окремі об'єкти права інтелектуальної власності й визначено правила розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.

Спеціальне законодавство складається з дев'яти основних законів та містить найбільшу кількість норм, що регулюють правовідносини, предметом яких є права на об'єкти права інтелектуальної власності. Це: Закон України „Про авторське право і суміжні права”; Закон України „Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”; Закон України „Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем”; Закон України „Про охорону прав на зазначення походження товарів”; Закон України „Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних”; Закон України „Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаного з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування” [1-8].

Серйозніша проблема – це проблема гармонізації спеціального законодавства України з нормами міжнародної угоди про торговельні аспекти інтелектуальної власності (Угода TRIPS), яка є однією з найважливіших угод Світової організації торгівлі (СОТ). Необхідною умовою для вступу України до СОТ є обов'язкове виконання цієї угоди.

Відповідно до вимог частини III Угоди TRIPS „Захист прав інтелектуальної власності”, країни-учасниці зобов'язуються забезпечити на своїй території дію таких процедур, які

дозволяють здійснювати заходи, що запобігають порушенню законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності та їх недопущення. Зокрема, стаття 41 Угоди TRIPS зазначає, що законодавство кожної країни повинно мати норми, що дозволяють б удатися до ефективних дій, спрямованих проти будь-якого порушення прав інтелектуальної власності, зокрема й до термінових заходів для запобігання порушенням і правових санкцій на випадок подальших порушень.

Подальше вдосконалення національного законодавства України здійснюється з урахуванням вимог цього важливого міжнародного нормативного акту. 24 квітня 2007 р. Українське товариство оцінювання ухвалило проект національного стандарту № 4 „Оцінювання майнових прав інтелектуальної власності”, який був переданий до Уряду. На сьогодні в Україні чинні три Національні стандарти оцінювання. До сих пір в Україні відсутнє на законодавчому рівні визначення вартості об'єкта інтелектуальної власності та відсутня методика визначення збитків від неправомірного використання. Без цього визначення сьогодні суди фактично не приймають справи до розгляду та не визнають збитків.

Проект Національного Стандарту 4 "Оцінка майнових прав інтелектуальної власності" на сьогодні також схвалений Радою спостерігачів по оцінювальній діяльності Фонду держмайна та направлений на розгляд у Кабінет Міністрів [9].

У стандарті вперше в українському законодавстві дане визначення таким суспільним поняттям, як "контрфактна продукція", "авторська винагорода", "роялті" тощо.

Проект Стандарту розроблений на базі "МКСО 2005" (Міжнародні стандарти оцінювання), що видаються Міжнародним комітетом стандартів і є загально визначеними при оцінюванні інтелектуальної власності та інших видів майна у розвинених країнах. Такий підхід є важливим кроком до синхронізації українського законодавства з країнами ЄС для розуміння оцінювання, виконаного в Україні спеціалістами з інших країн.

Українська потерпає від відсутності захисту прав на інтелектуальну власність, оскільки немає сенсу розробляти нові технології, що можуть бути вкрадені, та витрати на їх розробку буде неможливо окупити. Як результат, вчені не отримують інвестицій, а економіка не отримує товари з новими вітчизняними технологіями. Крайні вчені їдуть в країни, де їх розробки можуть бути захищені, та реєструють патенти за кордоном, а український бізнес змушений купувати. На

межу зникнення поставлено багато напрямів науки та наукових шкіл.

Прийняття стандарту не гарантує захист прав сам по собі, але є першим кроком на шляху створення системи захисту прав інтелектуальної власності. Таким чином, ми вже

маємо об'єктивну тенденцію зростання потенціалу науково-технічної інтелектуальної праці як стратегічного чинника розбудови інноваційного суспільства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про авторське право і суміжні права" від 23.12.1993, № 3792-XII
2. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 15.12.1993, № 3689-XII
3. Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" від 16.06.1999, №752-XIV
4. Закон України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" від 23.03.2000, № 1587-III
5. Закон України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування" від 17.01.2002, № 2953-III
6. Законодавство України про інтелектуальну власність: Тематична збірка у 37 т. / Упор. П.М.Цибульов. – К.: Ін-т інтел. власності і права, 2004. – Т.2. – 404 с.
7. Конституція України від 28.06.1996, № 254 к/96-ВР
8. Цивільний кодекс України від 16.03.2003, № 435-IV
9. Винахідник і раціоналізатор. – 2007. – № 7. – С. 41.
10. Из рукописного наследства К.Маркса // Коммунист. – 1958. – № 7. – С. 22.
11. Маркс К. Капитал. – М.: Госполитиздат, 1967. – Т. 1. – С. 417.
12. Маркс К. Капитал. – М.: Госполитиздат, 1967. – Т. 2. – С. 383-395.
13. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1968. – Т. 24. – С. 194.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2008 р.

